

УДК 821.161.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-30>

Андрій ГУРДУЗ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) gurdai@ukr.net

КОНЦЕПТИ СВОБОДИ І ПАМ'ЯТІ В РОМАНАХ ЯРИНИ КАТОРОЖ

Науковий інтерес становить недосліджене фентезі Ярини Каторож з яскравою та самобутньою рецепцією в ній вітчизняного минулого й сьогодення, а також особливою художньою прогностикою. Ключовими в прозі письменниці є концепти свободи й пам'яті, які багато в чому визначають логіку сюжету. У статті вперше визначаємо особливості художнього втілення концептів свободи й пам'яті в романах Я. Каторож «Алхімія свободи» й «Палімпсест». Ключовим за такої умови стає простеження в названих текстах відбиття ключових тенденцій сучасного фентезі, імперативу захисту народу й специфіки вираження супровідного в такій площині гендерного означника.

Виведення в «Алхімії свободи» на перший план жінки-воїна, рятівниці з її усвідомленим прагненням бути сильною узгоджується з провідним жіночим характером в українському фентезі перших десятиліть XXI ст. та отримує розгорнуте продовження в «Палімпсесті». Героїня останнього, Анна Стожар, – наділена надприродними здібностями творча натура. Її поява в паралельному чарівному світі служить каталізатором повстання проти тиранії в імперії Циркута й уможливає відродження династії Стожарів. Про силу особистості свідчить її незалежність і підкорення особистих інтересів громадським.

Підкреслюваний у фентезі перших десятиліть XXI ст. концепт межі є одним із провідних у «Палімпсесті». Опозиція «сильна жінка – слабкий чоловік» також органічна фентезійному корпусу періоду й продовжує тему аналогічного розподілу ролей персонажів в «Алхімії свободи». Я. Каторож у «Палімпсесті» духу опрацює тему популярну в сучасному мистецькому корпусі схему міфу про героя. Письменниця порушує проблеми ідентичності, узурпації державної влади, тиранії та повстання проти неї, чим суголосна С. Грін та О. Шеїну. У частинах циклу вгадуються аспекти історії України. Окрім того, що первісною реальністю Анни Стожар є сучасна Україна, у тексті фігурують факти вітчизняного суспільно-культурного сьогодення. Акцентування в «Палімпсесті» мовного питання підкреслює імператив свободи як один із провідних для прози Я. Каторож. Пам'ять є ключовим мотиватором в її фентезі. У ряді аспектів романи авторки співзвучні творам А. Закордонця, Р. Рітза, М. Семенової.

У такий спосіб рушійними в сюжеті «Палімпсесту» й «Алхімії свободи» є концепти свободи й історичної пам'яті, атрибутивними для яких стають насамперед мотиви боротьби, етнічної приналежності, гендерного означника. Романи Я. Каторож засвідчують оригінальність художнього відтворення авторкою історико-культурної перспективи України, самобутність фентезійного моделювання та водночас суголосність тенденціям розвитку світового фентезі перших десятиліть XXI ст.

Положення пропонованої статті можуть бути розширені в межах масштабного дослідження романістики Я. Каторож у контексті становлення національного фентезі початку XXI ст.

Ключові слова: фентезі, концепт, свобода, пам'ять, гендер, імператив.

Andriy GURDUZ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Comparative Studies
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine) gurdai@ukr.net

CONCEPTS OF FREEDOM AND MEMORY IN YARINA KATOROZH'S NOVELS

Unstudied fantasy by Yarina Katorozh with a bright and original reception of the national past and present, as well as a special artistic prognosis has a scientific interest. Key to the writer's prose are the concepts of freedom and memory, which largely determine the logic of her plot. In our article we define for the first time the peculiarities of the artistic embodiment of the concepts of freedom and memory in the novels "Alchemy of Freedom" and "Palimpsest" by Y. Katorozh. The key for us is to trace in these texts the reflection of main trends in modern fantasy, the imperative to protect the people and the specifics of the expression of the accompanying in this plane gender determinant.

Bringing to the forefront of "Alchemy of Freedom" a woman-warrior, rescuer, with her conscious desire to be strong, is consistent with the leading female character in the Ukrainian fantasy of the first decades of the XXI century and receives a detailed sequel to "Palimpsest". The heroine of the trilogy, Anna Stozhar, is endowed with supernatural abilities and creative nature. Her appearance in a parallel magical world serves as a catalyst for a revolt against tyranny in the Circuta Empire and enables the revival of the Stozhar dynasty. The strength of this personality is evidenced by her independence and a subordination of personal interests to the public.

Emphasized in the fantasy of the first decades of the XXI century the concept of the border is one of the leading ones in the "Palimpsest". The opposition "strong woman – weak man" is also organic to the fantasy corps of this period and it continues the theme of a similar division of roles in the "Alchemy of Freedom". In the "Palimpsest", Y. Katorozh elaborates on the scheme of the myth about the hero, which is popular in the modern art corps. The writer raises issues of identity, usurpation of state power, tyranny and rebellion against her, which agrees with S. Green and O. Shein. Aspects of the history of Ukraine are guessed in some parts of the cycle. In addition to the fact that the original reality of Anna Stozhar is modern Ukraine, the text contains facts of the national socio-cultural present. The emphasis in the "Palimpsest" on the language issue emphasizes the imperative of freedom as one of the leading ones for J. Katorozh's prose. Memory is a key motivator in her fantasy. In some aspects the author's novels are in tune with the works of A. Zakordonets, R. Riggs, M. Semenova.

Thus, the driving forces in the plot of the "Palimpsest" and "Alchemy of Freedom" are the concepts of freedom and historical memory, with some attributes. First of all, they are the motives of struggle, ethnicity, gender. J. Katorozh's novels testify to the originality of the author's artistic reflection of the historical and cultural perspective of Ukraine, the originality of fantasy modeling and at the same time – agreement with the tendencies of world fantasy of the first decades of the XXI century.

The provisions of the proposed article can be expanded in the framework of a large-scale study of the novels of J. Katorozh in the context of the formation of national fantasy of the early XXI century.

Key words: *fantasy, concept, freedom, memory, gender, imperative.*

Постановка проблеми. У перші десятиліття ХХІ ст. відбувається глибоке проникнення фентезійного елементу у сфери політичного, виховного, сатиричного роману, антиутопії тощо з наступним формуванням відповідних нових модифікацій, що поряд із колапсом спроб утворити несуперечливу теорію та класифікацію фентезі вельми ускладнює практичні студії такого найпродуктивнішого нині метажанру. Осмислення сучасними письменниками соціально-політичних проблем минулого й сьогодення у фентезійному антуражі (Р. Рігзом, С. Грін, В. Пелевіним, О. Шеїним, В. Гранецькою, Н. Ліщинською та іншими) потребує глибокого компаративного аналізу у зв'язку з глобальністю порушуваних питань і подібністю пропонованих художніх рішень. Водночас першою сходинкою для цього повинно стати об'єктивне комплексне вивчення текстів у координатах національних літературних систем.

Відмінним від художнього моделювання попереднього мистецького покоління є фентезійний концептуалізм молодшої генерації письменників перших десятиліть ХХІ ст., зокрема українських (Я. Каторож, А. Закордонця, О. Радущинської та інших), художній корпус котрих часом навіть не введений до літературознавчої практики. Між тим така світоглядно нова література відбиває маркери еволюції вітчизняного й світового фентезі, а також новітні явища полілогу українського й зарубіжного досвіду такого метажанру, інтеракцію його з філософією, релігією, медіа тощо.

Значний науковий інтерес становить романістика Ярини Каторож з яскравою та самобутньою рецепцією в ній вітчизняного минулого й сьогодення, а також особливою художньою прогностикою, не властивою її попередникам. Ключовими в прозі письменниці, що тяжіє до героїчного фентезійного піджанру, є концепти свободи й пам'яті, які багато в чому визначають логіку сюжету й можуть бути досягнені вповні за умови системного прочитання прози Я. Каторож. З'ясування закономірностей взаємодії концептів зі спектром імперативів і міфологем в її романах уявляється перспективним та актуальним з огляду на пріоритетне в українському літературознавстві виявлення та кваліфікацію шляхів розвитку новітньої національної літератури в системі світової.

Аналіз досліджень. Нещодавно видані романи Я. Каторож «Алхімія свободи» (2015 р.) і трилогія «Палімпсест» (2017–2020 рр.) поки не досліджені, хоча заслуговують на літературознавче викладення як оригінальні явища в системі вітчизняного фентезі, причому «Алхімія свободи» високо оцінена на міжнародному рівні (спеціальна відзнака «Українське сучасне фентезі» в межах Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» 2015 р.).

Оцінюючи «Палімпсест» у цілому як яскраве фентезі, Дара Корній визначає його як спробу «<...> подивитися на наші українські реалії через призму вигаданого світу, поневоленого, майже втраченого <...>» (Каторож, 2017: 4). Попри влас-

тиву її рецензіям емоційність, М. Замойська справедливо вказує на відсутність у трилогії характерного для класичного фентезі «абсолютного зла й сліпучо-білого добра» (Каторож, 2017: 5), що в більш лаконічній художній формі заявлено Я. Каторож в її дебютній «Алхімії свободи». Зосередженість виключно на тексті трилогії зводить до положення авторки передмови, котра також робить дещо поспішні висновки про не властиву молодій письменниці ідеалізацію персонажів (Каторож, 2017: 5). Літературознавча кваліфікація типу фентезійного моделювання Я. Каторож нині також відсутня та компенсована реплікою самої мисткині («<...> моє фентезі частково темне <...>» (Каторож, 2020b)), що потребує уточнення та належного обґрунтування.

Розгляд романістики Я. Каторож у сучасному жанровому контексті, зокрема в антиколоніальному ключі й у зв'язку з ідейно співмірними зарубіжними творами, принциповий для об'єктивної оцінки місця прози авторки в сучасному літературному процесі й актуальний.

Мета статті – вперше визначити особливості художнього втілення концептів свободи й пам'яті в романах Я. Каторож «Алхімія свободи» й «Палімпсест» як в органічних світовому фентезі початку XXI ст. творах. Ключовим за такої умови стає простеження в названих текстах:

- а) відбиття ключових тенденцій сучасного фентезі;
- б) імперативу захисту народу;
- в) специфіки вираження супровідного в такій площині гендерного означника.

Виклад основного матеріалу. Виведення в «Алхімії свободи» на перший план жінки-воїна, рятівниці коханого й свого народу, доньки алхіміка з її усвідомленим прагненням бути сильною («Я не слабка» (Каторож, 2015: 88)) узгоджується з провідним жіночим характером в українському фентезі перших десятиліть XXI ст. та отримує розгорнуте продовження в «Палімпсесті». Героїня останнього, Анна Стожар, – наділена надприродними здібностями творча натура, поява якої в паралельному чарівному світі служить каталізатором повстання проти тиранії в імперії Циркута й уможливує відродження династії Стожарів. Про силу особистості свідчить її незалежність і підкорення особистих інтересів громадським: «<...> належу сама собі. І, можливо, цій дивній Патрії <...>» (Каторож, 2018: 298).

Підкреслюваний у фентезі перших десятиліть XXI ст. концепт межі є одним із провідних у «Палімпсесті». Його героїня не тільки належить двом світам – об'єктивній земній дійсності

й паралельній, де розташована країна Циркута, – але і є представницею роду стожарів, місією яких протягом двох тисяч років є утримування «<...> велетів і людей на <...> межі <...>» (Каторож, 2017: 70) миру. Унікальність особистості Хотибора тут мотивована також «межовістю» походження персонажа: «Він був дитиною двох націй, одна з яких захопила й позбавила майже будь-яких ознак ідентичності іншу» (Каторож, 2020a: 562). Звернемо увагу на підкреслювану в тексті силу, волю та шляхетність героїні, яка опановує своє міжсвітове становище, і моральну ницість Хотибора, котрого як зрадника й Темного Стожара ненавидять обидва народи (патрійці та їхні завойовники белати), до яких той кровно належить. Виникла в такий спосіб опозиція «сильна жінка – слабкий чоловік» органічна фентезійному корпусу перших десятиліть XXI ст. і продовжує тему аналогічного розподілу ролей персонажів в «Алхімії свободи». Тут змалювання чоловічої натури (Марка) психологічно слабшою (перед негативним впливом завойовниці Креї: «Вона роз'їла мою душу. Я наче вві сні...» (Каторож, 2015: 195)) закріплене звертанням парубка до Медини: «Ти сильніша за мене! <...> Ти сильніша» (Каторож, 2015: 158), яке згодом відлунує у творі (Каторож, 2015: 204).

Спорідненість логіки художнього світу Я. Каторож у «Палімпсесті» духу світового фентезі початку третього тисячоліття вбачаємо й у свідомому чи ні опрацюванні письменницею популярної в такому мистецькому корпусі схеми міфу про героя, окресленої О. Ранком (Ранк, 1997: 216). Після умовного повернення Анни до чарівного світу («Як довго ця земля тебе чекала...» (Каторож, 2017: 53)) вона як обрана опановує «забуті» знання та магичні вміння Стожарів-пращурів, пізнаючи в навчанні себе. У наступному протистоянні злу, осмислюваному насамперед у соціальній площині, героїня застосовує надприродний дар і врятовує фактично зниклий рід. В обнадійливому для патрійців фіналі Анна відмовляється повертатися в об'єктивний світ («Я не вернусь в Україну» (Каторож, 2018: 298)), цілком визнаючи в такий спосіб стожарівські коріння як дійсно свої (метафоричного батька). Отже, її життєвий шлях подібний до етапів долі Гаррі Поттера Дж. К. Ролінг, Натана Берна С. Грін, Мальви Д. Корній, Дар'ї Лебедевої М. і С. Дяченків і деяких інших сучасних фентезійних героїв і героїнь, близькість сходинок життів яких такої міфологічній формулі очевидна.

Порушуючи в «Палімпсесті» проблеми ідентичності, узурпації державної влади, тиранії та повстання проти неї, Я. Каторож суголосна С. Грін з її «Напівжиттям» (2014–2016 рр.) та О. Шеїну

з його «Сімома каменями» (2015 р.). У частинах циклу вгадуються аспекти історії України – це вікова заборона в гноблених Циркутою землях Патрії рідної мови її мешканців, яких «<...> позбавляли <...> культури, історії, часто – життів. <...> розселяли по всій імперії, думаючи, що так знищують» (Каторож, 2020а: 566); асоційований з українським Диким степом патрійський «Дикий край» тощо; промовисті й імена деяких персонажів: Либідь, Киян, Полян та інші. Окрім того, що первісною реальністю Анни Стожар є сучасна Україна, у тексті фігурують факти вітчизняного суспільно-культурного сьогодення: згадані власне країна (Каторож, 2018: 298, 325), національність – українка (Каторож, 2020а: 561), Львів (Каторож, 2017: 251) і його Високий Замок (Каторож, 2017: 252); обличчя друга Анни після удару нагадує національний прапор (Каторож, 2017: 254), а згадування Анною вбивства селян на майдані Марсаму (наприклад: «Я чула, що він кричав тоді, на майдані» (Каторож, 2018: 308)) певно асоціюється з придушенням громадянських виступів силовими структурами під час Революції Гідності в Києві. Недвозначно піднесена історія підкореного народу Патрії у складі імперії: «Циркута й Патрія в момент перетину їхніх історій дійшли до точки неповернення. Не могли існувати довше в тому вигляді, як раніше. Цілковито мирна держава <...> і абсолютно войовнича імперія, яка була настільки пожадливою, що не побоялась зазіхнути на сили, яких не могла зрозуміти» (Каторож, 2020а: 566). Дійсно, письменниця зізнається: «Щодо аналогій з історією України – безперечно, вони є, адже й сучасна війна й політична ситуація в мені сильно резонують, і давніші події» (Каторож, 2020b).

Характер і ступінь невисокої інтертекстуальної насиченості трилогії співвідносні з аналогічними параметрами «Вовкодава» (1995–2014 рр.) М. Семенової, хоча буквальна прив'язка сюжету «Палімпсесту» до об'єктивної дійсності дозволяє її персонажу Тарасу згадати «<...> реальність Гаррі Поттера. Або «Хронік Нарнії» (Каторож, 2018: 24), що своєю чергою навіює думку про синонімію паралельного щодо реальності існування Патрії, Хогвардсу Дж. К. Ролінг і Нарнії К. С. Льюїса. Виявляємо певну подібність трилогії логіці сюжету «Голодних ігор» (2008–2010 рр.) С. Коллінз, хоча в змальованому язичницькому світі Стожарів мотив прагнення до свободи підкреслений і прихованою проєкцією на біблійний вихід з Єгипту євреїв: у тимчасовому розведенні силою волі Чорногора течії річки на дві частини («Води ріки відхлинули, заливши обидва береги... <...> А я стояв посеред водойми, розкинувши руки

в боки, і вода оминала мене двома потоками <...>» (Каторож, 2018: 130)) вгадується сцена переходу євреїв під проводом Мойсея морським дном.

Акцентування в «Палімпсесті» на мовному питанні підкреслює імператив свободи як один із провідних для прози Я. Каторож у цілому (декларативна в такому сенсі назва її дебютної «Алхімії свободи»): «Хочеш знищити народ, лишити його без суті, – убий насамперед його мову. Спів матері дитині» (Каторож, 2017: 375). Останнє споріднює трилогію із циклом романів М. Семенової. У «Мирі по дорозі» акцентований асоціативний зв'язок для героя почутої на чужині рідної мови й постаті матері: «Чи міг припускати Вовкодав, наскільки приголомшать його декілька слів рідною мовою!.. Захотілось... несамовито покликати: «Мамо!..» (Семёнова, 2014). Російська письменниця звертає особливу увагу на мови різних племен, з якими контактує Вовкодав упродовж своїх мандрів, як засобу їхньої ідентифікації (Семёнова, 2007: 168), до етимології окремих слів як різновиду народної пам'яті. Поряд із М. Семеновою Я. Каторож – одна з небагатьох авторок та авторів фентезі, хто приділяє увагу мовному питанню у своїх творах. Причому коли для Вовкодава звуки рідної мови – щемливе нагадування про дитинство й рідний край, котрому, як і мові його населення, нічого не загрожує, то в «Палімпсесті» мова – поставлена під заборону умова виживання пригнобленого народу.

Пам'ять у такий спосіб є ключовим мотиватором у фентезі Я. Каторож, оригінально зашифрованим у назві її трилогії та артикульованим у «Пролозі» до першої частини «Стожара» (2017 р.): «людина-палімпсест» (Каторож, 2017: 7). Важливий такий концепт і для «Вовкодава» М. Семенової, зіставлення з художнім світом якого виразно окреслює специфіку мотиву пам'яті в українському творі. У російській гексалогії берегти історичну й культурну пам'ять – настанова нащадкам, у вітчизняній трилогії пам'ять стає безпосередньою зброєю в боротьбі із загарбником рідної землі. Зауважимо, що можливість варіативності боротьби означена повторюваним положенням в «Альянсі» (2018 р.): «Не завжди боротьба має бути агресивною» (Каторож, 2018: 131, 141).

Прикметний перегук останньої тези з положенням у «Вовкодаві». Необхідність зберегти й відстояти в майбутньому свої традиції зумовлює важливу роль і її циклі концептів свободи й пам'яті, актуалізованих і в світовому сучасному фентезі. Вовкодав розуміє необхідність дотримання в народі традицій і давнього ладу: «Це для того, щоб не здичавіти. Не позабути, хто такі»

(Семёнова, 2007: 144). Аналогічна настанова стоується в «Палімпсесті» Я. Каторож стожарів, асоційованих з українцями: «Стажарам важливо не забувати, хто вони й звідки» (Каторож, 2018: 129). Ідеологічну стратегію російського циклу стосовно історичної пам'яті й позиціонування народу в міжнародному просторі виявляємо в розмові персонажів «Миру по дорозі» (2014 р.), причому оптимальний і закінчений вигляд така стратегія отримує за умови поєднання реплік учасників діалогу. З одного боку, «<...> горе народу, чия пам'ять коротка, немов овечий хвіст. Це й не народ зовсім, а стадо, що живе одним днем, без минулого й без майбутнього» (Семёнова, 2014). З іншого боку, для нормального співіснування та розвитку народу серед інших натепер необхідне віднайдення компромісу й примирення після колишніх конфліктів, не можна «<...> роз'ятрувати минулі рани. Вони повинні відболіти й зажити, а не перетворюватися на виразки, що отруюють тіло!» (Семёнова, 2014).

Зауважимо також характерне підкреслення важливості збереження пам'яті й у прощальних словах віддуна Оуша до ватажків населення Долини з написаного майже в один час із «Палімпсестом» «Відунського сокола» (2015 р.) А. Закордонця: «Бережіть <...> народ і пам'ять» (Закордонцев, 2015: 293).

Не часто у фентезійній прозі зустрічаємо й артикулювання християнства в умовах магічного (поганського) світу. Якщо текст «Семи каменів» О. Шеїна як «християнського фентезі» пронизаний християнською символікою та метафорикою, але письменник уникає номінації «християнство» чи спільнокореневих лексем, то в «Альянсі» Анна Стожар безпосередньо позиціонує себе як носія віри в розмові з Тиграном-язичником: «Я – християнка» (Каторож, 2018: 375). З огляду на зацікавленість співрозмовника героїні темою земної релігії текст Я. Каторож проковує очікування місіонерської ролі Анни Стожар, однак ця тематична лінія залишається не розвиненою. Прикметне поєднання в постаті героїні вказаного позиціонування й власне язичницьких дій: «земля говорить» (Каторож, 2018: 428) з Анною і відповідає на поклик дівчини (Каторож, 2020а: 383), даючи сили.

У фентезійному корпусі перших десятиліть ХХІ ст. немає творів, котрим не властивий гуманізм, однак особливо пронизливе вираження він знаходить в «Алхімії свободи» Я. Каторож. Винайшовши спосіб перемогти вороже військо в умовах загрози існування свого народу, Медина тут зазнає душевних мук, стаючи свідком масового нищення ворогів: «І ми помстились. Але той жах, що я вигадала, насправді виявився настільки

приголомшеним, що я відчула себе чудовиськом. <...> Я нестиму цей тягар порятунку свого народу й геноциду чужого до кінця днів» (Каторож, 2015: 284). Роздуми героїні перегукуються зі співчуттям до ворогів дивного народу Джейкоба Портмана з «Дому дивних дітей» Р. Рігза, проте через виниклий в українському романі невирішуваний конфлікт засвідчують глибокий трагізм ситуації.

Борючись проти асоційованих із чудовиськами фашистів, Джейкоб *на мить* уповні відчуває монстром і себе – як убивцю, що узгоджується з проникненістю гексалогії християнської моралі (Рігз, 2021: 494). З іншого боку, американський герой помічає із часом, що окремі порожнечі еволюціонують, набуваючи здатності читати думки людей тощо, тобто існує можливість їхнього повернення до людського, розумного стану (метафорично – прозоріння одурманених ідеями нацизму).

Учиняючи так само праведно, як і Джейкоб, Медина *вічно* житиме з пам'яттю про досягнуті завдяки їй перемогу й виживання рідних загорян як про «тягар» і «геноцид чужого» народу. В її свідомості стикаються громадянський обов'язок за будь-яку ціну захистити власну країну й аксіома неможливості знищення іншого народу як злочину проти людства (дівчина бачить під мурами осадженого Світлого міста в моряхах-агресорах просто «людей» (Каторож, 2015: 284)). Почуття обов'язку в Медині закономірно перемагає (не дарма пізніше вона бачила покарання зрадників і в ці хвилини «не шкодувала про вчинене» (Каторож, 2015: 311)) та уможливило подальше життя героїні з відносно врівноваженим душевним станом.

Отже, можемо говорити про порушені в «Алхімії свободи» проблеми травматизму перемоги для переможців («Війна припиняється на полі бою, але для тих, хто пережив її, не перестає продовжуватися в задвірках душі. <...> всі спогади не зітреш» (Каторож, 2015: 311)) і виправданої провини.

Оскільки в художньому світі Я. Каторож жіноче начало панівне, жіночий образ тут бачимо наділеним більшим потенціалом, зокрема надприродним. Якщо в такому сенсі Анні Стожар під силу перетинати межу світів (Каторож, 2020а: 54), то один із пращурів патрійців, Світан, не можучи літати, здатен дивитися «поглядом птаха» (Каторож, 2018: 147), коли той у небі. Саме такий дар з-поміж іншого має відун Гран зі співвідносної романістиці Я. Каторож трилогії А. Закордонця («він летів, був птахом, був вільним!» (Закордонцев, 2015: 30)), проте тільки за умови взаємного зв'язку із соколом, без чого падає (Закордонцев, 2015: 215). У «Відунському соколі» «Гран <...> потягся еством до сокола, аби злитися з ним, стати

єдиним, глянути на землю очима гордого володаря піднебесся. Потягнувся, злетів і... вправ. Біла нитка покликун розчинилася в блакиті, не знайшовши жадання єдності» (Закордонєць, 2015: 295); така сама невдала спроба героя з'єднатися з птахом у «Таємницях багряних велетнів» (2016 р.) (Закордонєць, 2016: 58). Символічно, що хлопцем Гран «<...> розкинув крилами руки й побіг зі схилу», однак «горілиць вправ у траву» (Закордонєць, 2015: 6). Жінка ж в українському фентезі перших десятиліть ХХІ ст., як показуємо вище, здатна почуватися та бути крилатою автономно: образ жіночих рук-крил (Ханни) фіксуємо в «Альянсі» Я. Каторож («Махнула руками, як птах крилами...» (Каторож, 2018: 282)), матір Тиграна Шукача тут називають *Крилатою*, наречену-патрійку – «дівчиною-птахою» (Каторож, 2018: 500), і так само звертається Тарас до героїні: «Ти підкориш цей світ, птахо» (Каторож, 2018: 299).

Наведені приклади з текстів Я. Каторож та А. Закордонця показові й типові стосовно умовної «заземленості» чоловічого образу порівняно з жіночим у світовому фентезі 2000–2020 рр. загалом.

Відзначена Дарою Корній у «Палімпсесті» певна розмитість полюсів добра й зла (Каторож, 2017: 5) – також маркер сучасного етапу еволюції фентезі в сенсі зближення в художньому світі цих двох начал, що очевидно за умови розширення матеріалу аналізу (Гурдуз, 2021: 216). У такому розрізі репліка Тиграна Шукача зі «Стожару» («Іноді мені здається, що всі тут прокляті... Але що б ти не розуміла під словом «прокляття», можу тебе запевнити, що в цих краях його буває дуже важко відрізнити від благословення» (Каторож, 2017: 27)) суголосна, наприклад, словам жериці з «Миру по дорозі» М. Семенової («Те, що комусь – благословення, іншому може здатися нещастям...» (Семенова, 2014)).

Подібним маркером вважаємо підкреслення у фентезі української авторки *потреби прина-*

лежності героїні. Так, Анна Стожар має силу для боротьби за правду, знайшовши душевну спорідненість: «Я відчуваю себе частиною чогось... і прагну до чогось» (Каторож, 2018: 428). Пригадаймо страждання Стівена Блека в «Джонатані Стренджі й містері Норреллі» (2004 р.) С. Кларк, який позбавлений відчуття такої приналежності: «Він не був англійцем, він не був африканцем. Він нікуди не належав. Слова Вінкулоса на якийсь час принесли відчуття приналежності до чогось, що він – частина цілого й має мету» (Clarke, 2017: 680). У контексті сучасної «кризи ідентичності» (Lipovetsky, 2011: 190) і з огляду на занепокоєність кожної людини «куди себе віднести, до якої групи?» (Гачев, 2008: 10) імператив приналежності вельми важливий і почасти – визначальний.

Висновки. У такий спосіб рушійним у сюжеті «Палімпсесту» й «Алхімії свободи» є концепти свободи й історичної пам'яті, атрибутивними для яких стають насамперед мотиви боротьби, етнічної приналежності, гендерний означник. Романи Я. Каторож засвідчують оригінальність художнього відтворення авторкою історико-культурної перспективи України, самобутність фентезійного моделювання та водночас суголосність тенденціям розвитку світового фентезі перших десятиліть ХХІ ст. (зокрема, зближення полюсів добра й зла, сюжетна репрезентація схеми міфу про героя, піднесеність жінки й «заземленість» чоловіка тощо). У низці аспектів романи письменниці співзвучні творам С. Грін, А. Закордонця, Р. Ріггза, М. Семенової.

Положення пропонованої статті можуть бути розширені в межах масштабного й перспективного дослідження романістики Я. Каторож у контексті становлення національного фентезі початку ХХІ ст., що сприятиме об'єктивній оцінці художніх параметрів, тенденцій і перспектив розвитку українського метажанру й сучасного роману в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира. Москва : Алгоритм : Эксмо, 2008. 544 с.
2. Гурдуз А. І. Концептуалізм роману «Темний світ. Рівновага» Марини і Сергія Дяченків у сучасному фентезійному полі. *Закарпатські філологічні студії / Ужгородський національний університет*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 16. С. 214–219.
3. Закордонєць А. В. Відунський сокіл : роман-фентезі. Луцьк : Твердиня, 2015. 304 с.
4. Закордонєць А. В. Таємниці багряних велетнів : роман-фентезі. Луцьк : Твердиня, 2016. 236 с.
5. Каторож Я. С. Алхімія свободи : роман-фентезі. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2015. 326 с.
6. Каторож Я. С. Альянс. Київ : КМ-Букс, 2018. 543 с.
7. Каторож Я. С. Батьківщина. Київ : КМ-Букс, 2020. 591 с.
8. Ярина Каторож: Звичайна незвичайна дівчина : інтерв'ю з Я. Каторож. 10 червня 2020 р. *Національна спілка письменників України* : вебсайт. URL: <https://nspu.com.ua/interv-yu/yarina-katorozh-zvichajna-nezvichajna-divchina/> (дата звернення: 21.01.2022).
9. Каторож Я. С. Стожар : роман. Київ : КМ-Букс, 2017. 432 с.

10. Ранк О. Миф о рождении героя / пер. с нем. А. П. Хомик, М. А. Кобылинской. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1997. 252 с.
11. Риггз Р. Спустошення Диявольського Акра : роман / пер з англ. В. О. Кучменко. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2021. 544 с.
12. Семёнова М. В. Волкодав. Самоцветные горы : роман. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Азбука, 2007. 409 с.
13. Семёнова М. В. Мир по дороге. Санкт-Петербург : Азбука: Азбука-Аттикус, 2014. *Fantasy Worlds* : веб-сайт. URL: <https://fantasy-worlds.org/lib/id20835/> (дата звернення: 09.01.2022).
14. Clarke S. Jonathan Strange & Mr. Norrell. London; Oxford ; New York ; New Delhi ; Sydney : Bloomsbury, 2017. 1006 p.
15. Lipovetsky M. Post-Soviet Literature between Realism and Postmodernism. *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature* / ed. E. Dobrenko, M. Balina. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. P. 175–193.

REFERENCES

1. Gachev G. D. Mentalnosti narodov mira. [Mentality of the peoples of the world]. Moscow : Algoritm: Eksmo, 2008. 544 p. [in Russian].
2. Gurduz A. I. Kontseptualizm romanu “Temnyy svit. Rivnovaha” Maryny i Serhiya Dyachenkiv u suchasnomu fenteziynomu poli. [Conceptualism of the novel “The Dark World. Equilibrium” by Marina and Serhiy Dyachenko in a modern fantasy field]. *Zakarpatski filolohichni studiyi [Transcarpathian Philological Studies]* / Uzhhorod. Nat. Univ. Uzhhorod: Vyd. dim “Helvetyka”, 2021. Iss. 16. pp. 214–219. [in Ukrainian].
3. Zakordonets A. Vidunskyy sokil. [Sorcerer falcon]: a novel-fantasy. Lutsk: Tverdunya, 2015. 304 p. [in Ukrainian].
4. Zakordonets A. Tayemnytsi bahryanykh veletniv [Secrets of crimson giants]: a novel-fantasy. Lutsk: Tverdunya, 2016. 236 p. [in Ukrainian].
5. Katorozh Y. Alkhimiya svobody. [Alchemy of freedom]: a novel-fantasy. Lutsk : Tverdunya, 2015. 326 p. [in Ukrainian].
6. Katorozh Y. Alyans. [Alliance]. Kyiv: KM-Buks, 2018. 543 p. [in Ukrainian].
7. Katorozh Y. (a). Batkivshchyna. [Homeland]. Kyiv: KM-Buks, 2020. 591 p. [in Ukrainian].
8. Katorozh Y. (b). Zvychnayna nezvychnayna divchyna [The Usual Unusual Girl]: an interview with Y. Katorozh. 2020. June 10. *Natsionalna spilka pysmennykiv Ukrayiny [National Union of Writers of Ukraine]*: website. URL: <https://nspu.com.ua/interv-yu/yarina-katorozh-zvichajna-nezvichajna-divchina/> (date of access: 21.01.2022). [in Ukrainian].
9. Katorozh Y. Stozhar. [Hundreds of heat]: a novel. Kyiv: KM-Buks, 2017. 432 p. [in Ukrainian].
10. Rank O. Mif o rozhdenni geroya. [The Myth of the Birth of a Hero] / transl. from the Engl. A. Khomik, M. Kobylinska. Moscow: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 1997. 252 p. [in Russian].
11. Riggz R. Spustoshennya Dyyavolskoho Akra. [The Desolations of Devil’s Acre]: a novel / transl. from Engl. V. Kuchmenko. Kharkiv: Kn. klub “Klub simeynoho dozvillya”, 2021. 544 p. [in Ukrainian].
12. Semonova M. Volkodav. Samotsvetnyye gory. [Wolfhound. Jeweled mountains]: a novel. Moscow: AST; St. Petersburg: Azbuka, 2007. 409 p. [in Russian].
13. Semonova M. Mir po doroge. [Peace on the Road]. St. Petersburg: Azbuka: Azbuka-Attikus, 2014. URL: <https://fantasy-worlds.org/lib/id20835/> (date of access: 09.01.2022). [in Russian].
14. Clarke S. Jonathan Strange & Mr. Norrell. London; Oxford; New York; New Delhi; Sydney: Bloomsbury, 2017. 1006 p.
15. Lipovetsky M. Post-Soviet Literature between Realism and Postmodernism. *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature* / ed. E. Dobrenko, M. Balina. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. pp. 175–193.